

A SZENTLÉLEK LOVAGJA

Sinkó Ervin

A magyar irodalom legmagasabb csúcsait lírikusok nevei jelölik meg. Magyarországon, a XX. század elején azonban úgy látszott, hogy a vers elzüllött: vagy nóta vagy szavalat volt. S akkor megjelent Ady Endre.

Ady verse nemcsak az irodalomnak, de az egész szellemi, sőt társadalmi életnek is szenvedélyeket felkorbácsoló tényezője lett. Az 1906-ban napvilágot látott *Új versek* című kötetétől a versekig, melyeket az első világháború alatt írt és 1918-ban *A halottak élén* című kötetben adott ki — az Ady-versek nem szüntek meg esemény, rajongás illetve botránkozás szenvedélyesen vitatott tárgya lenni. És a látszólagos nemléteből az Ady-versek jelentették és teremtették meg nemcsak Csokonai, de az életében sötétségben maradt Vajda János lírájának is a feltámasztását.

Ady Endre: ez a név egyértelműen és megmásíthatatlanul a lírikust jelenti. Éspedig nem egyet a töbi tehetséges, kitűnő versírók sorában, hanem azt a rubrikázhatatlan, soron kívüli, sorok fölött álló poétát, aki a legszemélyesebb ellentmondásos életét országos nyilvánosság előtt versben élte, fegyverül és sorsul a verset választotta. Az Ady-vers a népnemzeti epigon verseléstől, a nótától és szavaltától visszahódította a verses magyar szó halálos komolyságát, ősi mágikus hatalmát.

Az Ady-verssel a szó nem lett több, mint szó, de hiszen nem is ez a költő dolga. Vágy, szitok, mámor, félelem, irtózat, gyönyör, kétségbeesés, áldás, átok — ha Ady bármit is tett szóvá, ha a szavakat ő mondta ki és ő sorakoztatta fel, a szó újjászületett, igazi, tehát igaz szó lett, szentségtörő vagy áhítatos, de mindig vakmerő, kimondhatatlant kimondó, névtelent néven nevező, a megnyilatkoztató erejével meglepő szó. Egyszerre, egy személyben új, mintha először hallatszana és ugyanakkor „évezredek hője, hava” telítette. Épp mert költő, épp

mert személyiség, egyszeri, egyetlen és oszthatatlan s épp mert a hangja csakis és összetéveszthetetlenül csakis az övé volt — épp ezért lehetett és volt maga a *v o x h u m a n a*, nemcsak a maga, hanem a mindenki magányos némaságát lázadóan és felszabadítóan megszólaltató. Ha még Petőfi is olykor úgy énekel, hogy némiképp modellt ül a maga elképzelt jövődöbeli ideális szobrához, Ady soha. És nagyszerű, mert nem akart nagyszerű, de akart és merészelt minden kívülről szabott mértéket megtagadva, következetesen, egészen, magával szemben is végsőkig kíméletlenül ellentmondásos, i g a z lenni. Az ő szavával: vallani. A frázisok, az ál-hűségek, a hazugságok, nagy gesztusok és vad csatakiáltások dzsungelében, az ő lírája, a mindent megvalló szubjektivitás lírája képviseli a megmaradt, a meg nem tagadott embert, „az embert az embertelenségben”.

A lírikus Ady meglehetősen későn talált a maga hangjára. Az első, igazi Ady-kötet megjelenése idején Ady Endre huszonkilenc éves. Az előző két kis verskötete, a Debrecenben, 1899-ben megjelent *Versék* és az 1903-ban, Nagyváradon kiadott *Még egyszer* című verskötete alig árult el valamit abból, hogy ez a verselő egyszer majd Ady Endre lesz. A nagyváradi kötetben ugyan utólag, a későbbi nagy Ady-versek megvilágításában egy-egy szóban, sorban, három-négy versben visszamenőleg felfedezhető a leendő új, de ha csak ez az első két verskötete őrizné a nevét, az nem volna több, mint száz meg száz más, korabeli ifjú emberek nyomtalan nótázása. Ezekre a versekre, a maguk egészében, tökéletesen áll az, amit akkori magáról ő maga állapít meg:

Uj, külön Apollója nincs neki
S úgy ír verset, ha verset ír,
Ahogy szokás, ahogy szabad.

Ennek a költészetnek a diapazonja Ábrányi Emil és Reviczky Gyula határai között is puszta epigon verselés. Fanyalogva, nagyon kételkedve vettem a kezembe az *Ady összes prózai művei* címmel megjelent vaskos köteteket, különösen akkor, mikor lapozgatva bennük láttam, hogy egész köteteket tesznek ki Adynak azok az újságcikkei, amelyek a Pósa Lajos és Szabolcska Mihály szellemét idéző debreceni, meg a reviczkyes nagyváradi versek keletkezésével egyidőben, a debreceni és a nagyváradi újságokban láttak napvilágot. Ady összes prózai művei? Nagy, megrázó olvasmányként igen jól emlékszem arra a kis prózakötetre, mely annak idején a *Nyugat* könyvtárában *Vallomások és tanulmányok* címmel jelent meg. Ismertem azt a kötetet is, melyet Ady prózai írásaiból *Jóslások Magyarországról* címmel Főja Géza állított össze. Ady cikkei, tanulmányai legnagyobbbrészt lenyűgöző erejűek, de nem volnának azok, semmi esetre se volnának olyan mértékben lenyűgözőek, ha izzó háttérnek nem állna mögöttük az *Új versektől A halottak éléinig* terjedő monumentális épület. Mi értelme lehet, ha most „irodalomtörténeti” buzgósággal előkaparják annak a fiatal újságírónak a cikkeit, aki később ugyan az *Új versek* költője lett, de akkor, mikor Nagyváradon újságíróskodott, verseket írt, amik nélkül szemernyivel se volna szegényebb a magyar líra? S balsejtelmű

gyanakodásomat csak növelte, mikor látom, hogy a kötetek függelékében a szerkesztői jegyzetek, magyarázatok, a filológiai apparátus legalább annyi helyet foglal el, mint maguk a közölt szövegek. Az volt a gyanúm, hogy megint egyszer afféle „irodalomtörténeti kutatómunka” eredményeit találják majd itt föl, mint az utóbbi években annyiszor, amikor szegény, tiltakozásra képtelen nagy halott ifjúkori kísérleteit és azzal együtt senki másra nem tartozó magánéletének eseményeit kotorják elő. Amit Adyról tudni kell, az benne van a verseiben, s ezerszer inkább s ezerszer igazabban él azokban a versekben, mint magánélete adataiban vagy ifjúkori kísérleteiben.

Mindezt azért kellett elmondanom, hogy nyomban hozzátégyem: nem volt igazam. És azért, hogy két sommás megállapítást bocsássak előre. Az egyik, hogy Ady összes prózai műveinek eddig megjelent öt kötete felfedezésekkel gazdagító, izgalmas, gondolatok, képzettársítások és kérdések hosszú sorát elindító olvasmány, maradandó nagy élményem. A másik pedig az, hogy a szerkesztők egyes kötetekhez, illetve a különböző Ady-cikkekhez fűzött nagy jegyzetanyaga, a szerkesztői kommentárok valóban azt végzik el, ami feladatuk: több oldalról és alaposan, konkrét adatokkal világítják meg a költő személyisége és életműve kibontakozásának egy-egy mozzanatát — és kitűnően megválogatott korabeli történelmi eseményeket felelevenítve, valamint dokumentumokat bemutatva rekonstruálják társadalmi, politikai és emberi légkörét annak az akkori világnak és akkori Magyarországnak, amelyben és amelynek ellenére Ady hivatástudatának, emberi és intellektuális nagyságának sikerült megbirkóznia azzal az igen közelből reá leselkedő veszedelemmel, hogy belőle se legyen más, mint egy a sivár vidéki redakciókban és a kocsmákban elkallódó, jobb sorsra érdemes bohémek, elfussolt egzisztenciák sorában, egy azok közül, akik, anélkül, hogy útra keltek volna, eleve groteszk hajótöröttekként kezdik, folytatják és végül is már csak megszokásból lamentálva, valójában egész jól beletörődve a provinciális szűk keretek adata, olesó és korrump idillbe, már nem is akarják megváltoztatni túlságosan megszokott földi pályájuk feltételeit és kényelmes meddségét.

Mi az, ami Adynak az eddig megjelent öt kötetben összegyűjtött prózai írásaiban, az ő újságírói munkája termékeiben oly rendkívüli, hogy még az olyan embert is, aki azt hitte, hogy az Ady-életművet minden részletében és egészében ismeri és úgy vélte, hogy Ady nagyságát és jelentőségét világosan látja, mégis valósággal revelációként lepi meg?

Mi az, amivel az Ady-életműről és Ady alakjáról formált képünket új megismerésekkel, új színekkel gazdagítják, sokrétűbbé és dúsabbá teszik ezek a kötetek, melyek nem szerkesztők szubjektív értékelései, nézetei és ízlése szerint végzett válogatás alapján, hanem a lehető legnagyobb teljességre törekedve — s ami nem kevésbé fontos, — az egyes cikkek megjelenési idejét követve, ismertetnek bennünket vidéki és fővárosi újságokban fellelhető hosszabb és rövidebb cikkekkel, minden sorral, amit az újságíró Ady vetett papírra?

Mi az, amit belőlük vagy általuk megtudunk Adyról, a poétáról és ami új és más, mint amit az *Új versektől A halottak éleinig*, a költői életmű revelált?

A kérdést még inkább konkretizálva: Ady Endre összes prózai műveinek III. kötete megjelenésük időrendjében azokat a cikkeket közli, melyeket Ady 1902 márciusától decemberéig, a IV. kötet pedig azokat, amiket 1903 januárjától az év végéig jelentetett meg. S az első megdöbbentő felfedezés: amíg az akkor huszonhat éves *költőnek* addig megjelent versei alig vagy majdnem egyáltalán nem sejtetik a későbbi hatalmas költőt, amíg ezek a versek nagyjában személytelen séma szerint íródtak és alig-alig és csak nagy ritkán, szinte a verselő akarata ellenére üt át rajtuk valami elementárisan sajátos, igazi és egyéni, addig a huszonöt illetve huszonhat éves *újságíró* Ady napról napra, alkalomszerűen írt cikkeiben és cikkecskéiben, ez újságcikkek hőfokában, egyes mondatok hangvételében, fordulataiban, hanglejtésében, sőt érzelmi és gondolati motívumaiban és nemegyszer a képekben és hasonlatokban s igen sokszor teljesen szó szerint úgy, mint Ady Endre nagy verseiben — az újságcikkekben már tisztán kivehető az eljövendő nagy Ady-versek teljes orkesztrációjának az anticipációja sőt azok uralkodó motívumai és hangja is.

A *Még egyszer* címmel kiadott — s a dátumra figyelmeztetni kell újra —, 1903-ban kiadott verskötetében még ilyen strófák olvashatók, mint például ez:

Kanyargó Ér mentén fekete, magyar föld
 Volt az én testemnek életet adója,
 Földből élő ember az édes apám is,
 Olyan rég nem szóltam magyar szóval róla.
 Magyar ott a síkon, színig magyar minden,
 Magyar a vér is még az én ereimben,
 Hej, hogy olyan ritkán emlékszem meg róla,
 Hej, hogy messze tőlem az Ér-mosta róna!...
 Nem tehetek róla...

De már egy évvel előbb, 1902. március 2-án a *Nagyváradi Napló* A Hétről című rovatában ilyen mondatokat olvashatunk:

„... Az utcákról, a könnyű ruhákról úgy látjuk, hogy tavasz van. Ne higgyék el ám önök azt a badarságot, hogy a tavasz túlságosan megihletti manapság már az embert. Amit a fűzfapoétákról beszélnek, írnak, az is csak mese... Egyáltalában pedig a jó, agg természet kiment a divatból. Mélységes csodálattal tekintünk vissza irodalmi atyáinkra s a népnemzeti irány pár közöttünk lézengő bölényére, kik a hold sápadt vagy fényes arcáról, a kellemetlen zivatarról, a levelek hullásáról s mi másról lelkendezve szavalgattak s szavalgatnak. Ma már az emberek az utolsó szálát is elszakították, mely őket a nagy Pánhoz fűzte... A tavasznak ma már csak szociológiai és közgazdasági jelentősége van. A nyomor enyhül, a munka több s a vetések rendbe jönnek vagy tönkremennek...

A változás szent nagy törvényét azért csak a konzervatív agyvelők s a szentimentális keblek nem szeretik. A változás szent és háromszor szent, sőt egyedül szent a földön. A biblia szent lelke mi volna más, mint a változás szimbóluma. És Heine, mikor a szentlélek lovagjának nevezte az újságírókat, arra gondolt, hogy a változás szent törvényét legelső sorban az újságírók viszik előre. Ne tessék hát skrib-

ler kollégák, túlságosan ujjongani Henrik herceg bókjának. Heine egy kicsivel különb legény volt egy Hohenzollern-csemeténél. Henrik herceg azt mondta, hogy az újságírók a parancsnokló tábornokokkal vannak egy rangban. A hasonlat sem meg nem tisztelő, sem nem találó, sem nem őszinte... Köszönjük, herceg úr, a magas címet. Adja azoknak, akiket boldogít vele. Az újságíró pedig üsse, mert ez ahhoz van szokva s az ütést jobban szereti..."

A fiatal Adynak ebben a hétvégi csevegésében nemcsak a változás „szent nagy törvényéről”, de mikor az újságíró hivatásáról beszél, a saját személyes küldetéséről való koncepciója is erőteljes hangot ad. Százszor erőteljesebbet, mint az akkoriban írt bármelyik versében is. S hadd álljon itt meg egy passzus ennek az újságírónak ebből a hétvégi „csevegéséből”:

„A felületes világi lézengő sok úgynevezett kézenfekvő dolgot sem lát meg. Sokan nem látják például, mint hanyatlik, fogy a mi gyöngö bűszkeségünknek, Budapestnek, tekintélye, nimbusza... Csupa üresség Budapest. Éhező ezreivel, léha cifrázkodásával, kiskorú polgárságával, ázsiai közigazgatásával, ki nem alakult s ki nem alakulható társadalmával, kokott-kultuszával, undok születési és pénzarisztokráciájával, züllött irodalmi életével kétségbe ejtő képet nyújt a magyar metropolisz... Ha Budapestet s vagy négy-öt európai kultúrára hajlandó várost elvonnának, nem maradna Magyarországon csak csupa szemétdomb.”

Nagyváradai újságíróskodása éveiben Ady minden vasárnap megírja egyebek közt a maga cikkét „A Hétről”. Egy ugyanebből az évből, 1902. március 9-i ilyen cikkében a legilletékesebb, vagyis ő maga is megdöbbenő tudatossággal állapítja meg, hogy a költő Ady mennyire messze mögötte kullog a csúcsoknak, melyeken egyre feljebb és feljebb emelkedik az újságíró Ady. Fejlődésének erről a valósággal kétségként megnyilatkozó egyenetlenségéről, erről a meglepő — és csak a most kiadott összegyűjtött prózai munkák után nyilvánvalóvá lett aránytalanságról — eképpen emlékezik meg:

„... jómagam igen zöld irodalmi ifjú voltam, ki Puskiint faltam s rettenetesen hatott rám a szláv miszticizmus, de emellett Endrődi Sándorra is esküdtem s szent hitem volt, hogy a magyar irodalmat „meg kell tisztítani”, szóval népies-nemzeti tartalomért esengtem és nagy poétának tartottam még Pósa Lajost is.”

Az ő esztétikai fejlődésének az itt megállapított lemaradása nyilván a saját verseire is áll, és ezen a helyen láthatóan a Debrecenben kiadott első kötetére, a *Versekre* gondol, ahol még „A Rákóczi vén harangja” úgy kondul meg, mint az összes korabeli népnemzeti versfaragóknál. Úgy ír erről, mintha ekkor már benső fejlődésének ez a kirívóan ellentmondásos egyenlőtlensége a múlté volna. S ami a nézetét illeti, valóban ekkor túl van azon, hogy Endrődi Sándorra esküdjék és hogy esengjen „a népies nemzeti tartalomért” — ámde ha verset ír, akkor még mindig erősebbnek bizonyulnak a készen talált, a szokásos formák és tartalmak, mint ezek az új, „a zöld irodalmi ifjú”-hogy képest egyéni és forradalmi nézetei. Ekkor még mintha ő maga is magát a versírást intellektuálisabban alacsonyabb rangúnak, mindenestre a hancos újságíró feladata nagyságához és munkájának értéké-

hez viszonyítva kevésbé komolyan veendőnek, inkább afféle mellékes foglalatatoskodásnak tekintené. Ebben a cikkében azok közé számítja magát, akik úgy jártak, „mint mi jártunk, kiket nem ereszt el magától soha az a láz, mely odaszögezi áldozatát a redakció íróasztalához”.

Ekkortájt írt cikkeiben többször is emlegeti, hogy az újságíró, Heine szerint, a Szentlélek lovagja és a maga újságírói mesterségéről, valamint az ő személyes újságírói alkatáról szólva, vissza-visszatérő szava a láz és a láng. S mert ezzel valóságos lelkiállapotát jelöli meg, azon kaptam rajta magam, hogy a különböző alkalmakból írt, nagyváradi társadalmi eseményekről, országos politikáról, színházról írt cikkeit, szinte önkéntelenül úgy olvasom — s meggyőződésemmel, úgy is kell olvasni —, mint egyetlen, folytatólagos, öntudatlanul írt naplószerű vallomások sorozatát, egy, a maga világméretű lázasan kereső, kialakulóban levő háborgó lélek naplóját.

A Dada, Bródy Sándornak ez az akkori Magyarországon megbotránkoztatóan vakmerő, forradalmi támadásnak ható darabja előadásra került a nagyváradi Szigligeti színházban — és megbukott. Ady komoran rövid cikkben számol be arról, hogy „a közönség, a közönség nagyobb fele tudniillik, Bródy Sándor darabját visszautasította”. És miután színházi kritikusi minőségében kifejezi elismerését a színház igazgatója iránt, mert előadatta és a színészek iránt, mert „minden ambíciójukkal, tehetségükkel szolgálták a nagy író”, és a közönség ellenében nyomatékosan hangot ad a maga külön véleményének, mely szerint „magasabb nivójú drámai előadást a tegnap estinél nem láttunk”, hozzáteszi: „Evvel a legújabb premier aktáit lezártuk.” A premier aktáit igen, de hátra van még a cikk befejezéséül a színi kritikus szava, vallomása, mely szubjektivitása, de még inkább a meglepő egyetemes pátosza által messze túlnő a vidéki színházi esemény jelentőségén és a vidéki lap színházi cikkekéje konvencionális keretén:

„Sok keserűséget érzünk e percben. De mennyi nagyobb, keserűbb csalódást is viseltünk el már s viselünk el némán mindannyian, akik nem mindenbe tudunk beletörődni e kis golyóbison. Mi ehhez képest egy színházi premier?”

Igen, mintegy maguktól egy háborgó ifjú lélek naplójává állnak össze ezek a vidéki újságíró szorgalmas keze alól kikerült cikkek, mert A Dadáról írt 1902. március 5-i cikke után március 9-i cikkéből (A Hét-ről) megtudjuk, hogy Ady levelet kapott egy barátjától, aki a Bródy darabjáról írt cikkének olvasása után „ujjongva” köszönti, mert egy táborban érzi immár magát vele. Ezzel kapcsolatban e hétvégi „csevegésben” szóba kerülnek — a szocialisták, akiknek „egy fő vádjuk az, hogy a mai társadalom a milliókat attól fosztja meg, hogy egyéniségben, intelligenciában a folytonos növekedéshez és változáshoz módot szerezzenek. Mert a kultúrának összes áldása csak ennyi, de azért milyen nagyon sok ez!... Gondoljuk meg csak, hogyha a nagyváradi színház karzatközönsége nincs elzárva az értelmi növekedés és lehetőségétől, micsoda káprázatosan diadalmas este lett volna a „Dada” premiere!...” És a lelkesítő elképzelés után, következik a hitvallás, mit jelent ennek a fiatal újságírónak a fogalom: újságíró.

„Az én barátom levele a lelkem legerősebb lángját élesztette még magasabbra. A lángot, mely a maga kis hevével égetni akar. Égetni

minden öreg hazugságot, hogy a változás, a szent változás helyet kapjon a világ újjáformálására. Ez nem fantazma. Hiszen sok-sok apró tisztító láng lobog a világon s gyúl mindegyre több és több föl...”

Hogy milyen természetű láz az, mely ezt a fiatal Ady az újságírás szenvedélyének megszállottjává tette, azt nem kell találgatni, ez lenyűgözően világlik ki Adynak ezekben a kötetekben összegyűjtött újságcikkeiből. Pontosabban: ezeknek az ő legtarkább témákról szóló, vidéki újságban megjelent cikkeinek az intonációjából. Ez ugyanaz a kirobbanó magas hőfok, ugyanaz az ingerült, keserű komolyság, ugyanaz a „kaput és falat döngető”, támadó, rohamozó szubjektivitás, ugyanaz a váteszi düh, a betűnek, a leírt szónak ugyanaz a túltelített, drámaian ünnepélyes lüktetése, mely Ady Endre majdani egész lírájának lesz az egyik lényeges megkülönböztető jele.

Ez azonban nem úgy értendő, hogy a huszonöt éves ifjú ember mindig meg tud maradni a saját magaslati színvonalán. Meg-meg-esis, hogy nagyon is igyekszik hozzá hasonulni a provinciális környezetéhez és megpróbálja, hogy könnyed, tetszetős, behézelő legyen. A hangja ilyenkor szinte mindig hamisan cseng, valahogy úgy, mint aki rosszul utánoz és hasztalan próbál hasonlítani valami idegen modellhez. Mint aki nem rá szabott ruhában és nagyon ügyeszköd és hasztalan kísérli meg, hogy szintén a vidéki kozörök eleganciájával mozogjon. Ilyenkor, akárcsak a verseiben, az olvasóit önöknek szólítja, és úgy tesz, mintha tudna, amit nem tud: csevegni:

„Mikor a színházi égen új csillag ragyog fel: terhes a levegő, nehéz és villamos. Ez egy kicsit természettan és rajz ugyan, de igaz. Sőt a vihart is jósolják már és mi majdnem esküdni merünk, hogy a könnyek is hulltak, szívek is véreztek tegnap...”

Igy kezdi a beszámolóját egy új szubrett, Bilkey Irén bemutatkozásáról a nagyváradi színházban:

„A többit pedig beszélje el önöknek a tegnapi este láza, lelkesedése, rivalgása. Egy picike, de édes, csengő hang, az ezüst haj, az okos szempár... Ennek a lánynak a picike, kis, édes hangja... Gyönyörűség volt... Taps, éljen, virág, mindez nem mond semmit. A hangulat volt csodásan meleg. Fáj, hogy ezt az édes, meleg hangulatot megrögzíteni nem lehet.”

Szinte szemmel látható, hogy ez „a holnap hőse” miként bukducsol a vidéki város parlagi kísértéseinek, kicsinyes, pletykás, torzsalkodó „közéletének” szorító csápjai és az önmagához való hűség, a saját nagyrahitottsága követelményei között.

Nem könnyű a dolga. Igaz, Nagyvárad az élesedő nemzetiségi és társadalmi ellentéteivel, gyarapodó s a maga erejét mindjobban érző, felső rétegeiben kulturálódó polgárságával, gyors ütemben növekedő városi munkásságával és főiskoláival, az akkori Magyarország egyik eleven, sőt tán lelegelevenebb vidéki városa, de maga ez az akkori, történelmi fejlődésében elakadt egész Magyarország a benne uralkodó oligarchikus feudummal és harcias klerikális szellemével, egy társadalmi, politikai és kulturális étellel, melynek színvonalát és módorát a dzsentri mentalitás szabja meg, maga ez az egész Magyarország a fejlett euró-

pai országok mértékével mérve egyetlen anakronizmus, európai távlatból a provincializmus szellemének a megtestesülése.

Nem könnyű dolog el nem merülni az általános szellemi provincializmusban, megőrizni egy magasabb mértéket, amit a vidéki újságíró csak a maga lényéből, a saját humánus, erkölcsi és esztétikai igényeiből meríthet. Vagy talán nem is annyira igényeiről, hanem a szenzibilitásáról van szó. Ez az, amiből nem „meríti”, hanem ami megszabja a magas mértéket, amit neki alkalmaznia kell. Ez a szenzibilitása az, ami olyan megkapóan kiérződik ezekből az összegyűjtött cikkek-ből, s ennek az ő kivételes érzékenységének köszönhető, hogy az anakronizmusban megmerevedett magyar társadalom közepette ő szinte állandóan valósággal érzékli az egyre fokozódó benső feszültséget. Puskin, akit a fiatal Ady annyira szeret, jegyezte föl egyszer, hogy az ő felfogása szerint az, amit a nagy, a megtermékenyítő ihletnek neveznek, voltaképpen nem más, mint egy a rendesnél sokkal nagyobb mértékű fogékonysága az érzékeknek. A fiatal Ady ihlete és ihletője, hogy az idillikus tespedésben, épp abban érzékli ezt a felbujtó, izgatóan jelenlevő, minden lehetőséggel terhes, kirobbanásra kész feszültséget. Tegnap még Bilkey Irén bemutatkozásáról ír cikket, hogy ma egy egész témáról „A társadalmi viszonyok” címmel, a forradalmi Ady-versek izgalmát anticipálva, a forradalmi Ady-versek hangján törjön ki belőle a vallomás.

„Palotay László preláthus-kanonok ónagysága módfelett letárgyalta azokat, kik a társadalmi viszonyokat bántják... Bizony, nagyságos és főtisztelendő úr, mi nagyon szoktuk bántani a társadalmi viszonyokat. Epés, kötekedő, izgága emberek vagyunk, akik mindennap ballábbal kelünk föl. Kevés dologgal vagyunk megelégedve, de talán a társadalmi viszonyok elégitenek ki bennünket legkevésbé. Mi azt tartjuk és hirdetjük, hogy a mai társadalmi viszonyok tarthatatlanok. Azt tartjuk és hirdetjük, hogy a magyar társadalom, amennyiben lehet ilyenről beszélni, kiskorú, műveletlen, babonás és beteg. Azt tartjuk és hirdetjük, hogy a mai társadalomnak csaknem minden relációja igaztalan és veszedelmes. Azt tartjuk és hirdetjük, hogy a mai magyar társadalomban a papi és világi fejedelmeké minden: babonás hagyományok rabszolgaságban tartják a polgárság millióit. Azt tartjuk és hirdetjük, hogy a militarizmusnak, klerikalizmusnak s feudalizmusnak falait le kell rombolnunk, ha élni akarunk. Azt tartjuk és hirdetjük, hogy avult hagyományok, számár privilégiumok fölött győznie kell a munka érdemének s ha a csökönös konzervativizmus, babona, önzés, felekezeteskedés, olcsó nemzetieskedés, korlátolttság elénkbe fekszenek — hát keresztül kell rajtuk tiporni. Ezeket tartjuk és hirdetjük mi és bántjuk, mindig bántjuk a társadalmi viszonyokat.”

Könnyen megtéveszthet azonban az ilyen, az ifjú Ady harcias publicisztikájában keményen fel-felcsendülő, ritmikus kemény csákányütésekre emlékeztető dacosan kihívó hang. Akárcsak későbbi nagy verseiben: ellenséges hatalmaknak egyre-másra és úgy üzen hadat, mintha csak döntő rohamra, végső leszámolásra kész, harci vágytól sarkallt seregeket tudna maga mögött. Vagy talán épp ellenkezőleg, inkább onnan ered ennek az ő hangjának ereje, hogy nagyon is gyanítja, hogy

seregek híján és seregek helyett neki egymagában kell „tábor”-nak lennie.

Az ifjú Adyt épp ez jellemzi: idegeivel, izlésével, benyomásokra való kivételes fogékonyságával, ösztönösen tudja, hogy mi az, ami neki elviselhetetlenül tűrhetetlen, mi az, amit nem akar. De ennyi, szinte csak ennyi minden. Egyébként olyan lázadó, aki hihetetlenül könnyen becsapható. Muszáj remélnie, bár reményeiből, illetve azokból, akiket reményei hordozóinak, a saját lázadása képviselőinek szeretne látni, mint meggyorsultabb tempóban ábrándul ki. Nagyváradon már csak gúnnyal és megvetéssel tekint arra a kuruckodó Kossuth-pártra, melynek Bécs-ellenes, nagyhangú nemzeti szólamait a saját vágyai és protestálása hangjával tévesztette össze. De azután a szabadelvűséget, amit Tisza Kálmán, majd az ellenzékiiséget, amit báró Bánffy Dezső és a demokratizmust, amit Vázsonyi Vilmos képvisel, éppoly csacsi módon, jámboran összetéveszti azzal, amit ő maga akar és vár a politikától és a jövőtől.

A század eleji Magyarország provinciálisan szűk szemhatárát, az egész akkori magyar közélet nagy szegénységét minden merészebb kezdeményezésben és kezdeményezésre képes egyéniségben semmi sem illusztrálja megkapóbban, mint az, hogy a nagy, szabad távlatokra olyannyira éhes ifjú Ady szemében ki mindenki napi politikus káprázthatott lelkesítő reményként.

A publicista, a fiatal publicista érteti meg velünk, hogy a nagy költőnek is milyen sorsszerűen maradt szenvedélye a politika. Egyik hétvégi glosszájában — *Nagyvárad napló* 1902. június 1. — mintha magamagával pörölné. Jó volna nem törődni a politikusokkal, főleg nem törődni azzal, ami legjobban izgatja, a csúful meddő magyar politikai élettel, mely lehúzza az embert és elzárja előle az egyetemesebb emberibb távlatokat. S mintha ebben az ő különös publicisztikájában, aminek egyik varázsa, hogy kihallatszik belőle az ő legintimebb személyes vívódásainak vallomásos hangja is, megszólalna a szorongása is, a szorongás a hazai szellemi provincializmus betemető veszedelmétől. Elme-futtatással kezdi — az uzsoráról. Szépen definiálja, hogy mi is az uzsora. „Uzsora... minden aránytalanság.” S aztán kifejti, hogy ez hogy értendő:

„Uzsorás az én lapom is, mely nem fizet annyit, hogy igényeim szerint éljek. Uzsorás a nagyközönség is... , mely csak alamizsnát nyújt az ő lelkiismeretének, a hírlapnak. Ám a nagyközönség nagyobb részét uzsora nyomorgatja. A kereskedő rettenetes áldozatok árán jut ma egy kicsi, szegény egzisztenciához is. A gazdaember sincs különben. Az államhivatalnok meg éppenséggel sincs. De nincs az ügyvédek, az orvosok, iparosok, tanítók stb. stb. legnagyobb része. A legtöbben, kik élünk. A legnagyobb uzsorás hát az élet, mely rettenetes kamatot szed azért a kevés gyönyörűségért, amit nyújt...”

Ehhez a bevezető bölcselkedéshez konkrét politikai példákat fűz, név szerint említve meg, mint a legnagyobb uzsorásokat, a magyar nagybirtokosokat, többek között gróf Károlyi Sándort és általában „a tisztelt klerikális és feudális urakat”.

E bevezetés és e folytatás után — s ez Ady újságírására általában jellemző, hogy mindig meglepő fordulatokkal kanyarodik el vagy tér

vissza témájához — következik a rapszodikus szubjektív önmagával való szembesítés:

„Rettenetes uzsora minálunk a politika. Összeőröl, kifcszt mindenkit, aki malmába kerül. A napokban egy függetlenségi honatyával találkoztam, aki régebbről jó barátom, mikor még csak poéta... szerkesztő... volt. Ma átkokat dörög a közös ügyre. Kúrutakon sujtásos hazafias beszédek mond a néphez... Egyszóval pusztítja nagy erejét olyan dolgokkal, amiket... más hazafias urak meg tudnak csinálni. Ürességekben vész el, pedig tüzes, erős poétalelke van s komolyabb dolgokra termett. De ezt már így csinálja nálunk a politika, mely a Széil Kálmánoknál sem haladja minálunk Magyarországon, nagyon kicsivel is túl a malomalatti nívót...”

Mindig újra megdöbbenen eszmél rá az ember, hogy a publicista Ady tematikája mennyire anticipálja a majdani Ady-verseket s hogy Ady lírája milyen sokszor nem egyéb, mint megtalált hang és zene ugyanazokhoz a gyökeres élményekhez, ugyanazokhoz az érzelmi és gondolat-komplexusokhoz, melyekkel a költő még újságíró korában viaskodott.

Ady szemléltető példa arra, hogy mennyire nem a poéta választja témáit és motívumait, hanem — bármely paradoxul is hangozzék — témák és motívumok foglya. Az Ady publicisztikájával való megismerkedés egyik nagy revelációja, hogy az ifjú publicista és az érett lírikus mennyire szubsztanciálisan azonos. Az újságíró Ady többször, más összefüggésekben is meg-megpendíti „a nagy aránytalanság”, az uzsora témáját, szociális, de amúgy mellékesen egzisztenciális bölcséleti viszonylatban is. („Nagy uzsorás az élet”) Poétává érvén, nyolc esztendővel később, *Minden titkok versei* című kötetében, a versben, melynek már a címe is a megtalált szó — „Isten drága pénze” — közvetlenül élő szóvá válik a lényeges személyes élmény, amit addig csak meg-megközelítve és különböző szinteken variált:

Hát eljöttem a kamattal,
Uram-Isten,
Agyonnyargalt akarattal
Siettem, hogy el ne késsek.

Itt az Élet, itt a pénzed.

Sokat kellett ráfizetni,
Uram-Isten,
Magamnak nem maradt semmi:
Ráment mind a kamatokra.

.

Drága pénz volt, mindegy most már,
Uram-Isten,
De hogyha már megkínóztál,
Hagyd meg nálam drága pénzed:

Drága kölcsön, drága élet.

Fogatlanul, akaratlan,
Uralm-Isten,

Lehessek méd hatalmadban,
Uzsorával legyek még ott:

A világban, nyomorékod.

Még szembetűnőbben és haláláig állhatatosan domináns motívum marad Ady lírájában az, ami az idézett nagyváradi cikkében csendül fel akkor, mikor a magyar politikát és különösképpen a foglalkozást a magyar politikával ostobának, felőrlőnek, meddőnek, ürességekbe veszőnek, egyszóval olyan szenvedélynek minősíti, mely a jobbra termett embert mélyen a saját színvonalára alá, „malomalatti nivó”-ra süllyeszti.

Ez a vád voltaképpen önvád. A fiatal szerkesztőé, aki nap nap után átböngészi még a legostobább fővárosi és vidéki klerikális lapok meg „a csaholó hazafiság” tömérdek sajtóorgánumának vezércikkeit, parlamenti tudósításait, politikai kommentárjait is, izgalommal les és követ minden politikai mozzanatot, és mintha a legszemélyesebb, egész élete sorskérdéséről volna szó, veti bele magát minden szellemi és érzelmi energiával a politikai harcba, melyet úri érdekek és úri érdekek korrupt szolgálai, de semmiképp sem a szellem és az érzélem energiái döntenek el. Ez az ő magyar politikai életéhez való viszonyának megmehasonuló, ellentmondásos kettőssége, a politika, mely ellenállhatatlanul legszemélyesebb úgként vonz és harcra tüzel s mely ugyanakkor visszataszítóan undok és szépségre, kultúrára, humánusra áhító emberhez siralmasan méltatlan, az ő egész lírájának, az *Új versektől* az utolsó Ady-versekig, a legfájdalmasabb — és legtermékezebb motívuma.

Akkor is, mikor még maga se nyilvánítja másnak magát, mint egyszerű újságírónak — „Vagyok egyszerű újságíró, ki jó látású és becsületes akar lenni mindig s aki a maga becsületeseknek tartott impresszióit nem szereti lenyelni” (*Nagyváradi Napló*, 1902. augusztus 13), — két teljes szenvedéllyel harogó politikai cikke közt, sőt magában egyegy politikai kirohanása közben — az elkeseredett őszinteség meggyőző erejével egyszerre csak felhangzik a másik Ady szava, azé, aki a magyar politikai kocsmá és e kocsmá ügyeit intéző Nemzeti Kaszinó napi aktualitásainak lármájával az egyetemes emberi problémák időtlen aktualitását, a magyar glóbusz megnyomórító csetepátéival a *sub specie aeternitatis* élésnek igazát és vágyát szegezi szembe.

Már nagyváradi újságíróskodásának legelején is meglepetten rácsodálkozik:

„Mikor magyáságos, hatalmas, erős dolgok ihletnek meg bennünket, mint most is, ilyenkor látjuk, hogy milyen kicsi számárságok közt osztódik fel legtöbbünk élete...” (1902. március 23.)

A másik igen szép példája ennek a két Ady közt folyó szüntelen vitának költői erejű cikke: „Lázban ég a világ” (1903. augusztus 26.)

„... Szállnak a hírek. Emitt automobilmek gyilkolnak. Amott dinamittal csinálják a népszabadságot. Lemészárolnak egy koronás satnya testet. Menekül népe gyülemlő dühe elől a másik, még levegőt szívó s igen nagy orron szívó tirannusocska. Hongrois, Hungary, Ungarn stb. lázong hazafias gerjedésben, koldus haragban, pocsolyás panamában. Nagy tengerszántó hajók süllyednek el. Folyók kicsapnak medreikből.

Alagutakban megfulladnak ezerek. Orosz tiszti ujjak lekapcsolódnak a gyilkos fegyverekről, s nem akarnak golyót küldeni dühöngő nihilisták csapatára . . . Íme a sok szenzáció közül néhány.”

A napi valóságnak ez az ilyen látomássá transzponált felidézése még hosszú sorokon keresztül ugyanezzel az erővel folytatódik, hogy következék a konklúzió:

„És mégis. Ami egy kis porszem dobása, egy kis véletlen epizódja a világerők tusájának: nekünk rettenetes katasztrófa. Mert oh, kicsivel vagyunk mi emberek jelentősebbek, látóbbak és eszesebbek a tekenős békánál, vagy a viharban víjjogó sirálymadárnál, s a mi dolgaink éppen nem lényegesek a mindenség erőinek eredője előtt . . . Hát bánkódjam azon, hogy a király haragszik? Avagy fájjon a nemzeti engedmények sorsa? Vesződjem ostoba problémákon? Hogy vajon kiknek van igazuk, a tőkéseknek, kik kegyetlenek, de szép dolgok művelői, tiszták, ápolt kezűek s kellemesen élők, avagy az elnyomottaknak, kik vadak, rosszindulatúak, piszkosak és kellemetlenek? hogy világosság jó, vagy reakció? . . . Milyen kicsinyek, milyen bolondosan nagyképűek, pojácák e problémák az igazi problémák mellett . . .”

Csak még szebben, salaktalanul és véglegesen, hét esztendővel később a *Minden titkok versei* kötetében tesz vallomást „A civódó magyar” című versében — jellemző módon két politikai vers között — ugyanerről a kettősségről:

Halj meg már bennem, te civódó magyar,
Békétlen Koppány, hunn ördögök fia:
Komédia minden, komédia,
Nézzek immár nagyobbakra is.

Mi régen erdő, az ma már Budapest
S mi egykor bánat, az ma komédia
S a lázadót ma már nem védi a
Táltos-düh és a magyar muszáj.

Hadd ne bánjam már, mit csinál a magyar,
Legyek két ország: Élet s Halál fia:
Komédia minden, komédia,
Nézzek immár nagyobbakra is.

Vágy szólal meg ebben a benső kettősségben, az emberé, aki volta-képpen önmönmagától vágyódik el, önmagán vágyódik túlra. Most, mikor hála az eddig megjelent köteteknek, fejlődése minden stádiumában és alaposan ismerkedhetünk meg a költőt megelőző publicista Adyval — azaz a lírikussal, aki a publicisztika közegén keresztül, a próza szinte áttetsző burkában már-már kibontakozva jelenvaló — nem lehet kétség afelől, hogy semmiképp se véletlen és nem pusztán külső körülmények következménye, hogy Ady újságíró lett. Ha újságíró alatt az embert értjük, aki a jelenben él, a jelenre reagál úgy, hogy ezzel egyidőben szükséglete, éspedig elementáris szükséglete az expanzítás, vagyis az, hogy hasson és épp ezért a hatásért való folytonos erőfeszítésben, a hullámokban, amiket maga körül felver, találja meg és keresi nap nap után újra a saját individualitása, léte afirmációját, ha az ember, aki nem tud és nem akar nyilvánossággal való heves és tartós kontaktus nélkül élni, újságíró — akkor Ady nem is szűnt meg soha újság-

író lenni. Igen korán felfigyel a magyar szociáldemokrácia megmozdulásaira. Heine, Nietzsche és Byron neve mellett mind sűrűbben bukkan fel külföldi szocialista munkásvezérek, Bebel, Jaurès, Vandervele s a magyarok közül Vántus és Bokányi Dezső neve. A szó vonzza, amely megmozgat, harcra visz, utat tör. A *Nagyvárad*i *Napló*ban 1902. május 18-án, tehát nagyvárad-i újságíróskodása első évében veti föl egy glosszájában a kérdést:

„Hát ki élt igazabban: Pál apostol, Don Juan, Dante, Spinoza vagy egy tökéletesebb Vandervele, akinek a szavára esetleg száz millió európai ember azt mondja majd egy napon: íme elérkeztünk a perchez, amikor egészen új képet adunk a világnak?!... Ki élt igazabban? E percben átérzem Madách nagy tévedéseit. E percben érzem és hiszem, hogy hitvány és gyöngé bár a tömeg, de az életnek a legnagyobbja az, aki az embert imádva és az ember mindenható rendeltetésében híve, viszi akcióba a legparányibb erejét is. Hogy mit mond ehhez a görög tragédiák fátuma, a törpék fentálló világrendje s az élet semmiségeihez ragaszkodók serege, ahhoz nekem nincs közöm. Hiszen olyan szép az élet, olyan örök, olyan folytonos s olyan csöpp kigumizható gondolatjel vagyok csupán benne én.”

E glossza gondolatmenete — jellemző módon — egyáltalán nem világos. Az ifjú Ady itt nyilvánvalóan azon igyekszik, hogy eligazodjék a legszemélyesebb zaklató kétségei és kérdései közt. Ki él igazabban? Nem objektív tudós kíváncsiság téteti föl vele a kérdést, mely igazában azt jelenti, hogy melyik az az élet, ami az ő legigazibb élete volna. Reprezentatív embertípusokkal a különböző életformákat, magatartásokat állítja egymással szembe, a hit öntagadó megszálottja mellett a démonikus élvezetvágy fanatikusát, a poeta mellett, aki arra teszi fel életét, hogy képelete varázserejével a szép szóból teremtsen ronthatatlan katedrálist, számbaveszi az embert is, akinek az *a m o r i n t e l l e c t u a l i s d e i*, a kontemplatív gondolati élet nyújtja az élet hiánytalan teljességét. És mindezekkel szembeállítja „egy tökéletesebb Vandervele” imaginárius alakjában a *h o m o p o l i t i c u s - t*, a társadalmi akció emberét, mint a típust, mely „az életnek legnagyobbja”. A fejtegetés itt zavarossá válik. S át is siklik a kérdéstről, hogy ki élt igazabban? — Madách tévedéseire, főleg arra, hogy mint értékeli, illetőleg mily kevésre értékeli Madács a sokaságot, a tömegeket — és befejezésképpen az örök, a szép és folytonos élet monumentális nagyságával szembeállítja a mit sem jelentő, csöpp gondolatjelként eltüntethető individuumot. Ami azonban a gondolatok tisztázatlansága ellenére vagy talán épp azért oly megkapó ebben a glosszában, az a kollektívumnak és az individuumnak, mint az örök, folytonos életnek és a parányi, de egyébként jelenlévő és semmibe tűnő embernek mint két ellentétes pólusnak a szembeállítása. És itt tapintunk rá nemcsak a fiatal Ady, hanem a nagy poeta legproduktívabb kelettségének az összetevőire. Ady mindenekelőtt és mindenekfölött individualista és mint individualista azért lesz és marad szenvedélyesen és lázadón — és mindig másképp, mint a korabeli politikusok —, harcosan, forradalmian politikus.

És ezét hasztalan, hogy már az útja elején, a nagyvárad-i években is utálkozva emlegeti a posványt, ami a magyar politikai élet — és

bizonygatja magának és fogadkozik, hogy végleg hátat kell fordítania a meddő és valamirevaló emberhez méltatlan politikai vásárnak. A „Nézetek immár nagyobbakra is” — egyik nagyváradi változata (1902. december 13-án) többek között így hangzik:

„Hát ilyen az úri, magyar erkölcs. Tessék csak békét hagyni a zsidó erkölcsöknek. Tessék inkább a turáni fajtában kutatgatni. Mióta Árpád apánk Zalánt meg akarta vásárolni, azóta a magyar fórum mindig vásár. Max Harden, a kemény német kritikusi elme azt vallja, hogy korruptabb nációja nemigen van a világnak, mint a magyar. És korruptak voltunk az egész barbárság s most talán még inkább azok vagyunk: a félbarbárság korszakában. Ha kultúrember végignéz egy magyar választási harcot, bizonyosan fölfordul a gyomra... Minden magyar választás az intelligencia és érettség csődje... minden intelligens ember hite lesz nemsokára, hogy Magyarországon át kell engedni a politikát teljesen az alantas elméjük...”

És soha, valójában egy percre se tudott nem törődni a magyar politikával és nem reagálni rá — dühös, kétségbeesett, átkozódó versekkel, amikben annyira jelen van teljes költői szubjektivitása, hogy nélkülük szegényebb volna a magyar líra.

Ady nem elvek hívője. Nem forradalmi elméletek, rendszerek vagy tudományos megismerések ihletettje. A szó, amit még publicista minőségében is többször írt le, mint minden lírikus: én. Az én-nek ez a kultusza nem Nietzsche hatása. Nietzsche csak tudatosítja benne azt az individualizmust, mely az ember lázadása minden megnyomorító bálvány, minden szűköség, minden tunya megszokás, minden materiális és szellemi kényszer ellenében a magához és minden földi és szellemi jóhoz való jussáért, a maga gazdag és szabad kibontakozásáért. Nem változtat azon, hogy ami a *Vér és arany* kötetben a természeti erőkre emlékeztető elementaritással szólal meg, az én-nek ez a féktelen mohósága az életre, az örömrre, az aranyra, az a fiatal Ady prózájában néha öntetszelgően, már-már valami naiv sznobizmussal vegyül — és mégis ez az individualizmus az, amely determinálja Ady közösséghez való útját, politikus szenvedélyét, forradalmiságát — egész költészetének a páratlan feszültségű biporlaritását.

„Én jól tudom, hogy most a normandiai hűvös partokon vagy valamelyik skandináv fjord táján kellemesebb az élet. Kellemesebb bizonyára a Tátrában is. Kellő időkbén vágyakozni szoktam Abbazia, Róma, Nápoly, Kairó után. Olykor egyszerűen kidobni szeretném magam a világba, saját yachtomon szelni a tengert s közlről nézni meg a pápuákat, avagy kóborolni, sátrak alatt hálai vad beduinokkal. A varázsos Japánt is szeretném látni, mielőtt az életem elaludnék s végig szeretnék repülni a Pacific-vasúton is. Ibsent, Spencert, Tolsztojt otthonukban szeretném megismerni. Erős vágyam volna Duse asszony s még egy pár nagy asszony fehér kezét megcsókolni. Szeretném telelakni lakásom képekkel, szobrokkal, igaziakkal, s hej, ha volna egy szobám, melyben minden az én nagyjaimról, Heinéről, Nietzschéről s a többiről beszélne s melyben én olykor megtisztulhatnék a szent hangulatok legszentebbjeiben!...”

„Koldusok vagyunk, élünk kínozó vágyakkal s meghalunk a szomjúságtól. A lelkünket pedig megmérgezi a gyűlölet, amelyet — bármint tagadjuk — lángoló dühvel érezzük a gazdagok, a dúsak, a pénzesek ellen...” (A Hétről, 1902. augusztus 3.)

(Koczás Sándor és Vezér Erzsébet, akik a prózai írások sajtó alá rendezésének munkáját végezték, az idézett cikkhez írt jegyzetükben igen helyesen figyelmeztetnek, hogy a Sőhajítás a hajnalban című vers és a *Vér és arany* kötet, de különösen a *Harc a Nagyúrral* című vers életérzésben és gondolatban ennek a cikknek a költői vízióban való megjelenítése.)

Ez az individualizmus, melyet az esztétikai és intellektuális igényesség szít, a vagyok-ból spontánul át-átcsap a vagyunk-ba és a szubjektív, magányos, individualista „trónkövetelő” komponens a külső tárgyi világban szinte magától hasonlóan át magányos szóból — közösség szavává, közösség szószólójává, közösséget kereső és közösséget építő szóvá.

És mégis, bármennyire is heves, csillapíthatatlan nosztalgiája, hogy individuális külön-létének belső elszigeteltsége feloldódjék valamiféle konkrét emberi és harci közösségben, ez az ő élete minden szakaszában, mint valami távoli, elérhetetlen *unio mystica* vágyálma változatlanul megvalósíthatatlan marad. És paradox módon, éppen ez a túlerővel jelentkező, elkülönítő individuális öntudata az, mely az ifjú publicistát nem engedi alámerülni a hazai politikai élet egyetlen pártjának sekély vizeiben sem s amely mindig újra kitörő nonkonformizmusa az ifjú publicistát képessé teszi, hogy minden „közhangulat” ellenére a saját szemével nézzen körül és lásson messze túl a hazai szemhatárokon. Mint ahogy ez a végső fokon minden irányban nonkonformista benső magatartása az, mely a nagy költőt a háború kitörésekor a mindent elborító nacionalista mámor legvadabb tombolása idején, még a hozzá legközelebb álló politikusok, politikusok és pártok és barátok ellenében is képessé tette, hogy tiltakozó egymagában — a háború kitörésének első órájától az utolsóig minden szavával hú maradjon önmagához és ezért az emberhez, aki máról holnapra, a vér, mocskok és hazugság áradatában magát elvesztve, önmagát és minden eszményét pillanatnyi kollektív örületben megtagadta.

S épp innen, a *Halottak élén* csúcspontot jelentő távlatából tekintve vissza az útra, mely odáig vezetett, meglep az a benső következetesség, mellyel egyre tisztultabban ível fölfelé ez az életút és ez az életmű.

Ady összes prózai műveinek már eddig megjelent kötetei után is nyilvánvaló, hogy a most áttekinthetően hozzáférhetővé tett újságcikkek írójuknak, de a kornak is, melyben élt, izgatón érdekes történelmi dokumentumai. De nemcsak azok. Már az eddig közzétett kötetek is meggyőznek arról, hogy Ady Endréről és az életművéről alkotott kép teljességéhez nemcsak mint előkészület, étape, hanem mint önmagáért helytálló érték, hozzátartozik a prózairó, főleg írásművészetének szuggesztív eredetiségével és luciditásának erejével megdöbbentő, ma is lenyűgöző publicista Ady.

Félreértés ne essék: ez utóbbi megállapítás az ő vidéki újságíróskodása idején keletkezett cikkei legnagyobb részére nem áll. Ezekben az években a közvetlenül adott, konkrét téma köre meglehetősen szűkös. Elsősorban arról kell írnia, ami a helyi lap olvasóközönségét foglalkoztatja vagy érdekelheti, tehát helyi eseményekről. Ezekben nem bővelkedik még az olyan viszonylag eleven vidéki város sem, mint volt Nagyvárad. A magyar világ jellegzetes párbaj-afférai, színházi intrikák, garázdálkodó katonatisztek hetvenkedései a civilek rovására, klerikálisok és szabadelvűek egymás közti csatározásai, az olyan problémák, mint az, hogy a Gott erhalte osztrák himnusz-e vagy pedig az osztrák—magyar hadsereg, tehát a magyar katonáknak is himnusza-e, ki-kirobbanó nemzetiségi ellentétek stb. stb. Nem ritkaság, hogy az ilyen eseményekről beszámoló fiatal Ady tolla alól sablonos elmefuttatások kerültek ki, de gyakran, még ilyenek közepette is, egyszerre csak felhangzik egy mondat vagy egy fordulat, amely vehemenciájával olyan mint valami hirtelen villamos kislülés. Ma már a személy, akinek szólt, az alkalom, melyből íródott, szinte mellékes, de megmarad bámulatosnak a szó, mely mintegy hanyagul odavetve, pontosan célba talált ha például egy Bartha Miklós nevű nagy úr és annak idején tekintélye iránt így tudja érzékeltetni az indulatos megvetést. Az illetőről elmondja előbb, hogy „kálvinista jezsuita” és hogy „közéleti sakál”, hogy aztán, a harcos gyűlölet leleményével, mintegy elégedetlenül még a sok rosszal is, amit eddig a hőséről elmondott, azt egy fél mondattal fokozhatatlanul és véglegesen elintézzé:

„E sorok írója, kinek már rugni sincsen kedve Bartha Miklóson . . .”

Vagy itt az a cikke, amit Szégyen címmel írt (1902. június 20-án) egy Pavlović Ljubomir nevű országgyűlési képviselő, akkoriban a magyar sajtóban és a parlamentben nagy felháborodással tárgyalt ügyéről. Ady prózai cikkei kiadóinak, illetve sajtó alá rendezőinek a cikkhez fűzött jegyzete szerint az említett törökbecsei szerb képviselő — a korabeli laptudósítások szerint — a nagykkikindai vasútállomáson felpozított néhány szerb gyereket, mert azok a magyar Himnuszt és a Szózatot énekelték.

Ez időben maga Ady is, bár egyébként politikailag általában igen radikálisan antifeudális, antiklerikális és időnként a szociáldemokráciánál is forradalmibb nézeteket vall, a nemzetiségi kérdésben ideológiailag még meglehetősen bizonytalanul csetlik-botlik. Annál inkább figyelemre méltó, hogy a maga részéről hogyan száll szembe a Pavlović Ljubomir ellen való szinte egyhangú országos nemzeti felhördüléssel. Publicisztikája nélkül nem is sejthetnénk, hogy többek között élt benne egy rendkívül tehetséges szatirikus is, és ez a szatirikus szólal meg, amikor ez esetben is bejelenti a különvéleményét.

„Mondjanak hazaárulónak, — engem megszágyenített Pavlovics Ljubomir országgyűlési képviselő és hazaáruló úr . . .”

Így kezdi a cikkét, melyet a közléssel folytat, hogy Pavlović Ljubomir, mikor bekerült a magyar parlamentbe, megegyezett a magyarországi nemzetiségek többi képviselőivel, hogy — ellentétben a magyar képviselőkkel, következetesen vissza fognak utasítani minden párbajra való kihívást.

„... Elárulta-e a hazát vagy sem a derék Pavlovics, — nem tudom. Mivel a hazaárulás nem könnyű üzlet, kételkedem is a vádban. De akár árult, akár nem árult hazát Pavlovics Ljubomir úr, már akkor elbánt ő velünk, mikor azt a fönti kis megállapodást megcsinálta. Hogy meg tudott szégyeníteni bennünket ez a Pavlovics! A mi junkereskedő, „coki”-zó, gavalléroskodó parlamentünk micsoda bélyeget kapott ettől a Pavlovicstól... Láttá, hogy a parlamentnél ebben az országban nagyobb hatalom a kaszinó. Láttá, hogy az osztályuralomnak szövetkezete a parlament, mely összeröffen s roppant összetart, ha ezt az osztályuralmat valami fenyegeti. Láttá a műsovinizmust, mely megrettenti a legerősebbeket, s láttá, hogy a magyar fokos most is a fejét fenyegeti mindenkinek, aki a fejével gondolkozni mer.”

A cikk csattanója, hallgatólagosan, a kérdés, hogy képviselik-e a magyar képviselők a magyar népet azzal a következetességgel, mely-lyel Pavlović képviselte az ő választóit, a szerbeket.

„A hazaárulás vádjáról — ismételjük — nem szólnak. Mi azt látjuk csak, hogy Pavlovics igazi népképviselő. Az ő népe küldte s ő az ő népén kívül nem ismer más fölöttes hatalmat... Lehet, hogy hitvány hazaáruló ez a Pavlovics, de inkább népképviselő, mint a parlament tagjainak kilencötöd része. Ezt arcomon szégyenpírral vallom be, de be kell vallanom. Velem még nagyon sokan vallják, akik undorodnak a mai magyar közélettől s reménykedve várják a radikalizmus előtörését.”

A szenvedéllyel és virtuózan polemizáló és keményen ostorozó szatirikus mellett, akinek a mondataiban ott lüktet egy rendkívül szenzibilis intellektus fojtott pátosza, Ady publicisztikája hangszerelésében tán a legmeglepőbb az Adyról alkotott képünket ennél is váratlanabb árnyalattal módosító vagy helyesebben gazdagító felfedezés: a mosolygó Ady. Az az ő humora, amely kesernyés ugyan, de ugyanakkor annyira fölényes, hogy szinte tökéletes álöltözete a harcos könyörtelen agresszivitásnak. Egyik legszebb példa erre Az ingyenélés című kis cikke (1902. május 29.). A sajtópóri tárgyalás után írja, melyet a nagyváradi kanonok azért indított ellene, mert többek közt azt írta róla egyik előbbi cikkében, hogy ingyenélő.

„Csakugyan olyan súlyos volna ez a szó?” — veti föl sajtópóréi kommentáló cikkében a kezdő újságíró. S miután az ingyenélést játékosan szembeállítja a drágánélés és az akciótlan élés fogalmával, egyszerűen úgy tesz, mint aki védelmére kel — a kanonoknak:

„Az emberiség azt az állapotot igyekezik megteremteni, melyben örökös élvezetben, a semmittevés boldogságában lesz része mindenkinek. Valóban lehet-e szebb célja az emberiségnek, mint az eljövendő új olimpuszi életnek a kiküzdése? És ha a nagyváradi kanonokok e s et- le g már előlegezték volna maguknak ezt az olimpuszt, hát olyan nagy baj az? Csak ezt akartuk kérdezni.”

Ez az egynéhány idézet s a hozzáfűzött reflexiók legjobb esetben figyelmessé tehetnek Ady publicisztikájának némely motívumára és jellegzetességére. S mindenekelőtt arra, hogy a publicisztika jóval előbb nőtt nagyra, mint a költő.

S mégis, épp az újságíró Adyval való megismerkedés oszlatja el a meglehetősen általános hamis elképzelést, mintha Párizs és a francia

költészet hatására született volna meg Ady lírája. Az a *Szilágy* című lapba írt cikke, mellyel (1903. november 26.) Párizsba készülve, búcsúzik el szűkebb hazájától, beszédes bizonyítéka annak, hogy a költő Párizs-mítosza nem Párizsban, hanem jóval előbb, épp a vidéki redakciókban született meg. Van valami impozánsan nagyszerű a tudatosságban, mellyel az útra kelő Ady számot vet magával:

„... Az első nagy stációt befutottam. Szentlélek lovagja voltam: becsületes újságíró.

Két kis könyvem van. Inkább ígéret mind a kettő. De csupa nagyszerűségeket látok az életben. Az agyam, a szívem nagy tervek kőhója. Ebből a nagyszerű életből képeket akarok festeni. Akarok s fogok... Mert ki akarok rohanni a legzűgöbb életbe. Párizsba készülök. Kevés babérral, pénztelenül. De szabad szemekkel, hittel és kedvvel. Megtermékenyülni. Ezt akarom... Akarom?... Mindez itt rendeltetett és szabott meg...

Vissza fogok majd kerülni. Oh, nem félek, hogy összetörve. Az élet nem tör össze senkit. Mindenkinék annyit ad, amennyit el tud fogadni. Ha nekem majd kevesebbet fog adni, mint amennyit most remélek, az nem lesz igazágtalanság. Kevesebbhez volt jussom és erőm.

... Belemerednek a szemeim a ködös estébe. Miért, hogy olyan hitványok a homo sapiens érzékei. Itthon, ezen a helyen már kész a jövőm. Hiszen itt készült el, itt determinálódott nagy részében az életem.

De áldom is a ködöt. Minden bölcs és törvényszerű az életben. A köd is...

A vidéken újságíróskodó Ady Endrének olyan írásai, mint a „Nacionalisták” (1902.), „István király országa” (1902.), „A Societas Leonina” (1902.), „Író emberkék” (1903.), „Ábel páter misézik” (1903.), valamint a cikkek, miket annak a Somló Bódog jogakadémiai professzornak a védelmében írt, kit a professzorkollégái jelentenek fel a minisztériumnál „destruktív” szellemű előadásai miatt, s a publicista remekléseknek egész sora, amit még a nagyváradi évekből felidézni lehetne, — mind arról tanúskodnak, hogy Ady már Párizs előtt messze fölébe nőtt a vidéki város és az egész akkori Magyarország provinciális szellemi színvonalának.

Látványának is nagyszerű, ahogy egyesegyedül, kizárólagosan a saját eretnek individualitása sugalmazására — életútja és műve majdani legnagyobb pillanatait anticipálva — a vidéki újságíró vállalja és akarja, hogy egymagában és magára hagyatva szembeszálljon mindenki-vel, még akkor is, ha a mindenkihez legközelebbi bajtársai is hozzátartoznak. Semmiféle párizsi perspektívából se láthatott volna annál világosabban, mint látott Nagyváradon 1903-ban, mikor „Ideális örületek” címmel, epésen és megdöbbenő és megdöbbenő intellektuális felöltségérzet patoszával mindenki-vel szemben megint egyszer „különvéleményt” jelentett be. Nemcsak magyar szellemi nagyságokkal, hanem — Nagyváradról — az egész híres fényes Európa híres „szellemi elitjével” szemben is.

„... Úgy lesz ez már. A világ nagy rostája ki fog lassan hullajtani bennünket, javíthatatlan pozitivistákat. A rostában csak idealisták maradnak. Mert ez a mi korunk az idealizmus kora, hogy a macska rugja

meg. Egy darabig ismét állandó farsang lesz a világ. Jaj annak, aki a józan eszét el nem hajítja. Nálunk is szörnyen dühöng, sőt talán legjobban dühöng e szép nyavalya... Nagyon erősnek, nagyon keserűnek, nagyon józannak vagy nagyon egyedülvalónak kell lenni annak az embernek, kit ez a nyavalya elkerül" — állapítja meg ő, a „Nagyon egyedülvaló” a nagy nyavalyáról, melynek magyar változata — a Nagymagyarországról való álom.

„A közéleti erkölcs restaurálása, a fajmagyarság megmentése és továbbtenyésztése, a magyar imperializmus és egy sereg zavaros és kerteselő örület után hát megszületett a legújabb ideális örület is. És a reakció, ez a veszekedett idealizmus olyan széles, olyan zsarnok, nagy úr már, hogy tiszta fejű ember, mint Ignótus is, csak játszani mer egy-egy ilyen örülettel. Erősen ráfújni nem mer.”

S ezúttal a vád nem áll meg a magyar „életmezőnél” melynél „a Góbi sivatag, a Szahara nem sivárabb”. Az áhított, nagymúltú, irigyelt és nagyszerű nyugati kultúrországok immár a Körös partjáról se kápráztatnak mint megigéző álom- és példaképek. A Körös-parti vidéki újságíró ráolvassa az írástudók nyugati kulturális elitjére — a hűtlenség, az árulás bűnét.

„A francia Pannaszus erős individuuma poétái helyébe cukrosvíz gyártó álhumanisták jöttek. Maeterlinck történelmi darabot ír. Kipling rálicitál Pósa Lajosra. A német ideális anarchisták — reális megalkuvók lettek s szalmaszálakkal táplálják a kacskakezü Cézár világimperializmus szappanbuborékát. Mind idealizmus ez, kérem szépen. Mind reakció. Az új kor. Álom kell, minél szebb, minél vadabb álom a világnak. A józanságot, ezt a legigazabb idealizmust elföldelik.”

Ady, igen, épp Ady Endre, aki publicistaként is elkötelezett poéta és aki poétaként se fog megszűnni a szép szót a vakmerően szubjektív igaz szóval azonosítani, 1903-ban is azt a józanságot magasztalja, amelytől még 1914 és 1918 között se, soha, haláláig el nem tántorították.

Soha soha nem állok rabnak
Örjögő népek középebe...

S megállapítván az „Ideális örületek” című cikkében, hogy a Nagymagyarország örülete ellen „szólni nem mernek” azok, akiket legjobbaknak tart, „Eötvös Károly, Vázsonyi Vilmos, Ignótus stb. sem”, a balsejtelmű kérdés, amit az emberség és az emberi értelem újkori első-tétülése ellenében türelmetlen hívással tesz fel: „Ki tudja, mikor fog jönni az új Voltaire?”

Nem, Ady Endrét, a nagy költőt nem Párizs és nem is a legújabbkori francia költészettel való megismerkedés hívta életre.

Első, valóban *saját* verskötetének, az *Új versek* megjelenése idején 29. évében járt. A magyarázat? Ő írta megnövekedett igénnyel az „Író emberkék” című cikkében, még Nagyváradon, 1903-ban:

„Cél-e vajjon az írás? Önmagában és önrágáért való mesterség-e az írás? ... Úgy érzem, hogy bűn író céllal, művész író céllal egy sort papírra vetni, melynél megrezzenhet bennünk a gyanú, hogy elíródott már előlünk.”

Nem, Ady költői arculatának kialakulásában Párizsnak nem jutott az a szerep sem, amit az olaszországi élmény jelentett Goethe újjászületésében. A nagy költő a publicista Adyban élt és nőtt nagyra, s a publicista a nagy költőben folytatta és találta meg a maga legegényebb tartalmait és legegényebb, teljes és végleges formáját.